

Jövőkutatás az interaktív társadalomban
– a T48539 sz. OTKA kutatás záró jelentése –

A kutatás célja az volt, hogy feltárjuk a gyakorlat új igényeire reagáló és a mindennapi praxis részévé váló, valamint tudomány mivoltát is megőrző jövőkutatás fejlődésének jellemzőit.

Kutatási eredményeink az alábbiak:

A XXI. század elején a társadalmi kihívások három területen váltak különösen fontossá. Ezek a fenntarthatóság, a demokratikus részvétel és az új tudástermelés problémái.

Az ezredfordulót követő években egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a *környezeti problémák* kezelését nem lehet tovább halogatni. A fenntarthatóság érdekében a társadalmak csak akkor tudnak tenni, ha megismerik azokat a hatásmechanizmusokat, amelyek a természeti változások és a társadalmak szükségletkielégítő tevékenységei között működnek, és az emberi beavatkozásokat e hatásmechanizmusokba helyezve tervezik meg. *A fenntarthatósággal foglalkozás előtérbe állítja a természet és a társadalom közötti interakciók vizsgálatát, valamint azok előrelátását és tervezését.*

A *demokratikus részvétel* a globális és multikulturális társadalmak működtetésében válik egyre fontosabbá. Az egyének és a társadalmi csoportok demokratikus részvételének kiterjesztésével kerülhető el az, hogy a társadalmi konfliktusok háborúk és erőszakos összecsapások útján nélkül oldódjanak meg. *A demokratikus részvétel alapja olyan interaktivitás, amely az emberek, társadalmi csoportok között működik.* A participatív demokrácia az ember olyan új pozícióját fejezi ki, amelyben kompetensen tud hatást gyakorolni életkörülményeinek és társadalmi helyzetének változására.

A *folyamatos és bővülő tudástermelés* azért áll a kortárs társadalmak figyelmének középpontjában, mert *mind a fenntarthatóság, mind a demokratikus részvétel megvalósításához új tudásra van szükség.* Az új tudást nemcsak a társadalmi elitnek kell termelnie, hanem a társadalom minden tagjának is részt kell abban vennie. Az új tudást az interaktivitásokban történő részvétel folyamatában kell megszervezni és előállítani. Az új tudás az emberek közötti tudásmegosztással és tudásintegrációval konkrét problémaszituációkban fejlődik ki. Emiatt *az egymással is szoros kapcsolatban álló egyéni és társadalmi tudásbázis fejlesztése a társadalmi fejlődés kulcskérdése is.*

A *három új kihívás kölcsönösen összefüggő. A kapcsolatot közöttük az interaktivitás teremti meg.* Az interaktivitás egyrészt utal a világ dolgai közötti dinamikus kapcsolatok és kölcsönhatások természetére, másrészt arra, hogy az interaktivitásban milyen fontos és új szerepe van az emberi tényezőnek. *A különféle természetű interaktivitások hálójában élés felértékeli az egyén és a társadalom fejlődőképes, gyakorlatorientált és előrelátó tudását.*

A jövőkutatásnak is reagálni kell a kihívásokra. A jövőkutatásnak egyrészt részt kell vennie az új problémakörök kutatásában és előrejelzésében, másrészt *saját tevékenysége továbbfejlesztésében is kell reagálnia a kihívásokra. A kihívásokra képes reflektálni a jövőkutatás,* mert a kutatás során feltárt fejlődési lehetőségei – a reflexió és az önreflexió egymással összekapcsolt működtetése, a vakfoltok felszámolása a meglévő paradigmák külső szempontrendszer szerinti rekombinálásával, a saját belső és az interdiszciplináris kapacitások

együttes felhasználása – erre módot is nyújtanak akkor, *ha paradigmafejlesztéssel válaszol a kihívásokra.*

Új paradigmafejlesztéssel integrálni is lehet a jövő kutatás irányzatait akkor, ha a jelenlegi paradigmaverseny nem kívánatos hatásait úgy küszöböljük ki, hogy egymást kiegészítő és egymással összekapcsolható új tudást termelő vonalak mentén fejlesztjük ki az új paradigmákat. *Az új tudást termelő vonalak az elméleti jövő kutatás és a gyakorlati jövő kutatás lehetnek. Az integrált jövő kutatás egyrészt a jövő kutatás tudományán belüli, a paradigmák rekombinálásával végbemenő új egységet teremtő folyamatként értelmezhető.* Más oldalról az integrált jövő kutatás *a jövő kutatáson belüli differenciálódás – egyes tudástermelő vonalak önállósodása – és az integrálódás – a tudástermelő vonalak egymás között kapcsolatának paradigmatisztikus kiépítése – folyamatainak eredménye.* Az integrált jövő kutatás mindkét területe tudományos ismereteket integrál és termel.

Paradigmatikusan az integrált jövő kutatás olyan kétparadigmás tudomány, amelynek paradigmái egymást kiegészítő jellegűek és a paradigmák csak egymással összefüggésben lehetnek teljesek és a reflektálók a társadalom új igényeire. Az integrált jövő kutatás nem szünteti meg a versenyt, hanem azt az egyes paradigmákon belülre helyezi át. Az integrált jövő kutatás nem lehet egyparadigmás tudomány, mert akkor nincs mit integrálnia. Nem lehet paradigmamentes tudomány sem, mert akkor művelésének nincsenek közös szabályai és ismeretei sem integrálhatók. *Az integrált jövő kutatás nem lezárása a jövő kutatás fejlődésének, hanem annak csak egy lehetséges újabb szakasza,* amely tovább bővíti és korszerűsíti a jövő kutatás feladatmegoldó kapacitását az alternatív paradigmák vakfoltjainak felszámolásával. A paradigmakészletet tovább bővítő integrált jövő kutatás nyitja meg az utat a jövő kutatás variációs-szelekciós tudományfejlődési pályája felé.

A két önálló jövő kutatási területnek két különböző paradigmája kell, hogy legyen. Az elméleti jövő kutatás egyrészt reflektál az új kihívásoknak arra a vonatkozására, hogy a formálódó koevolúciós világfelfogáshoz hozzáigazítja saját világ- és jövőfelfogását, másrészt a fenntarthatóság kialakításának globális-társadalmi programjában is résztvevő akar lenni a koevolúciós/fenntartható jövőfelfogások kialakítására vonatkozó jövő kutatási ismeretek kialakításával. Ennek érdekében a jövő kutatás tudományának jövőfelfogását, szemléletmódját, módszertanát, paradigmáját is át kell alakítania, és új jövőelméleti tudást kell termelnie. Ezt a feladatát saját *koevolúciós paradigmájának* kifejlesztésével oldja meg, mert az elméleti tudás termelése valóságterülethez igazodó.

A gyakorlati jövő kutatás szintén reflektál az új kihívásokra, amennyiben részt akar venni a fenntarthatóság elfogadható/kívánatos jövőjének kialakításában. E feladatának úgy tud megfelelni, ha az új jövőfelfogáshoz és szemléletmódhoz különféle integrált előrejelzési/foresight eljárásokat fejleszt. Ennek során továbbfejleszti a participativitást, valamint a tudományos, a tapasztalati és a tacit jövőtudások lokális összekapcsolását és új egységbe foglalását, vagy másképpen fogalmazva a szakmai, valamint a laikus jövőtudás és elvárások összekapcsolását. *Paradigmája a sajátos feladatához igazodó és saját fejlesztésű participációs paradigma.*

A koevolúciós világfelfogás követése változtatást igényel a jövő kutatás világ- és jövőfelfogásában. *A jövő jelenidejűsítése és nyitottsága változatlan marad az integrált jövő kutatás paradigmáiban is,* de annak tartalmában a humán rendszer és a környezetét alkotó rendszerek közötti lehetséges, elfogadható/kívánatos interakciók válnak fontossá. Ez a jövő a környezeti rendszereire és önmagára reflektáló ember/társadalom humán világában

folyamatosan születő mentális és gondolati konstrukciók sokasága, amely humán interakciók révén hat és formálja az ember/társadalom és a nem humán világok koevolúciós folyamatait. Az elméleti jövőkutatás a koevolúciósan felfogott jövőknek az értelmezését, tudományos alapjait és tanulmányozásuk módszertanát fejleszti ki. A lehetséges és egyben elfogadható/kíváncsú humán jövőelgondolások viszont a gyakorlatban és a jövőformáló aktorok participatív részvételével alakítandók ki a különböző területeken, időben és helyeken folyó integrált előrejelzési/foresight tevékenységek során. A gyakorlati jövőkutatás a participációs paradigmája alapján fejleszti ki a különböző integrált előrejelzési/foresight készítési tevékenységek módszertanát és gyakorlatát.

Mindkét új paradigmában résztvevő megfigyelő a jövőkutató és a jövőkutatók közössége. Ez a paradigma összetevő tartalmában sem változik. Hasonlóan nem változik a jövőkutatás társadalmi szerepe és általános célja, vagyis az, hogy az integrált jövőkutatás is segíti a társadalom jövőformáló gondolatainak kialakulását és minőségük javítását.

A tárgy, a cél, a feladat, a metodológiai elvek és módszeralkalmazási szabályok, valamint az eredmények „jósága” és hasznosíthatósága tekintetében módosulnak a paradigma összetevők tartalmilag is. Az elméleti jövőkutatás tárgya annak tanulmányozása, hogy a különböző természetű evolúciós rendszerek koevolúciós mintázatai miként alakulnak ki és változnak, a mintázatokban és változásaikban miként változik az emberi tényező, a nem humán tényezők és a véletlen szerepe.

Az elméleti jövőkutatás célja az, hogy a humán és a nem humán világ együttes túlélési/továbbélési lehetőségeire vonatkozó reflexív tudásokat (értelmezéseket, feltételezéseket, feltételes elméleteket és módszertant) hozzon létre. Metodológiai elveire a komplex dinamika és a holisztikus koevolúciós mintázatokban gondolkodás, míg módszereire a koevolúciós modellezés és modellrendszerek építése, az emergens rendszerek közötti lehetséges interakciók szimulációs eljárásainak kifejlesztése a jellemző. Az elméleti eredmények „jóságának” kritériuma a falszifikálás, a továbbfejleszthetőség, a társadalmi jövődiskurzusba helyezhetőség, valamint *hasznosíthatóság a gyakorlati jövőkutatásban és a konkrét integrált előrejelzések/foresightok készítésében.*

Minthogy az elméleti jövőkutatás is *folyamatos tudásintegráló és új tudást termelő tevékenység*, ezért egyrészt karban kell tartania paradigmáját – a lehetséges jövők értelmezését, a koevolúciós mintázatok, a koevolúciós metodológiákat – és újabb paradigmavariánsokat is kell konstruálnia. Másrészt ki kell fejlesztenie az integrált jövőkutatás elméletét – az integrált jövőtant –, amihez tanulmányoznia kell a jövőkutatás történetét és az előrejelzés/foresight-készítés különböző gyakorlatait is. Harmadrészt folyamatos kapcsolatban, interakcióban kell lennie a gyakorlati jövőkutatással az integrált előrejelzések/foresightok készítése módszereinek és folyamatának fejlesztésében. Ez az új, vagy hangsúlyossá váló szerep nem újabb paradigma összetevő, hanem csak *a működési módot érinti* még akkor is, ha ebből pótlólagos kutatási célok, feladatok, módszerfejlesztések következnek.

A gyakorlati jövőkutatás tárgya ezzel szemben az, hogy felkutassa a jövőformáló humán aktorokat és nem humán tényezőket a participatív folyamatban megjelenítő aktorokat, azokat összekapcsolja, és azok között új jövőtudást generáljon a konkrét téridőben felmerülő jövőkonstrukciós feladatok függvényében. A nem humán tényezőket a társadalmi jövőtudás termelésének folyamatában is figyelembe kell venni, de nemcsak úgy, mint ahogy a kritikai jövőkutatás teszi. A foresightban a humán aktorok háttértudásában vannak ezek a nem

ellenőrzött és a foresight folyamatában nem fejlesztett ismeretek. Az integrált jövőkutatás gyakorlati jövőkutatásában ezek az ismeretek és tudások is szisztematikus fejlesztésre és felhasználásra kerülnek, ezért kell a szóban forgó ismereteket aktoriálisan is megjeleníteni, igazodva az integrált előrejelzés-/foresight-készítés aktoriális környezetéhez. Ezzel *az előrejelzések nem a jövőkutatók előrejelzései/foresightjai lesznek, hanem a résztvevő aktorok tudományosan megalapozott jövőelképzelései.*

A gyakorlati jövőkutatás célja az, hogy a részvétel különböző formáival fenntartsa a kulturális-társadalmi és egyéni jövőkonstruáló ciklusokat a különböző közösségi és egyéni szintű jövőkonstruálás egymással összekapcsolódó folyamatában. Metodológiai elve ezért a különböző aktorok részvételén alapuló participatív jövőkonstrukciók kreatív tanulási folyamattá szervezése. Módszeralkalmazásában a gyakorlati jövőkutatás a szubjektív, az egyéni és a csoportos eljárásokat, valamint az online és Internettel segített eljárásokat alkalmazza, illetve fejleszti, de úgy, hogy azoknak alárendelten felhasználja az objektív és a kvantitatív eljárásokat, a modellszimulációkat is. Az eljárások és a módszerek az új, vagy korszerűsített jövőelgondolások participatív előállítását és ellenőrzését szolgálják.

A gyakorlati jövőkutatás által létrehozott jövőtudások nem csak tudományos tudásokat tartalmaznak, de tudományos alapon szervezett módon és eljárásokkal jönnek létre. Ezek a tudások nem minden vonatkozásukban falszifikálhatóak, de megérthetőek, elfogadhatóak és kritizálhatóak, ha transzparensnek létrehozásukat illetően is. Emellett felhasználhatóaknak és továbbfejleszthetőeknek kell lenniük más fajta humán akciókban is. Például meg lehet kísérelni megvalósításukat egy tervezési folyamat részeként, vagy fel lehet azokat használni a koevolúciós mintázat karbantartására az elméleti jövőkutatásban.

A gyakorlati jövőkutatás egyféle participatív gondolkodási folyamat paradigmája szerint épül fel, tehát a folyamat jellegén van a hangsúly paradigmaticailag is. A folyamatnak is folyamatosnak kell lenni, vagyis célja a téridőben konkrét jövőgondolatok karbantartása, továbbfejlesztése, valamint a folyamatszervezés módszertanának – az integrált előrejelzések/foresightok készítésének – fejlesztése. Ezen túlmenően a gyakorlati jövőkutatásnak is kell kapcsolódnia az elméleti jövőkutatáshoz mind a kifejlesztett új jövőelképzelések révén, mint módszertani vonatkozásokban.

Mint két paradigmának lesznek vakfoltjai. A kutatásaink alapján az várható, hogy

- a koevolúciós paradigmán belül nem eldönthető és tanulmányozható az, hogy egy összetett és különböző környezetben működő és változó rendszer a rendszerek közötti kölcsönhatások miatt változik, fejlődik, vagy inkább a külső/belső determináló tényezők miatt;

- a participációs paradigmán belül nincs szabály a különböző természetű tudások integrálására, pontosabban csak folyamatszervezési szabályok vannak. Ebből következően a gyakorlati integrált előrejelzések/foresightok tudományos tudás és megbízható ismeret tartalma, valamint megérzés, remény és félelem tartalma nem rögzíthető előre. A gyakorlati jövőkutatás segítségével létrejött jövőgondolatok nem mérhetők össze a különféle természetű tudástartalmuk szerint.

A kutatások kapcsolódtak a COST A22 – Advancing Foresight Methodologies: Exploring new ways to explore the future – európai tudományos együttműködési projektben folyó kutatásokhoz, mert a magyar résztvevők zöme azonos volt a kutatás résztvevőivel. A témavezető magyar program-koordinátor és a Management Committee tagja volt. Ez a

részvétel lehetővé tette a hazai és az európai jövőkutatás továbbfejlesztésének összekapcsolását és a hazai jövőkutatás eredményeinek nemzetközi megismertetését.

A kutatási eredmények 1 magyar és 1 angol nyelvű könyvben, 2 magyar és 2 angol nyelvű könyvfejezetben, 5 magyar és 5 angol nyelvű cikkben, 7 magyar és 4 angol nyelvű konferenciakiadványban, továbbá 6 magyar és 7 angol nyelvű absztraktban öltöttek testet. (Lásd a részletes publikációs listát!)

Köszönetünket fejezzük ki az OTKA Közgazdaságtan-Jövőkutatás-Statisztika zsűrijének, valamint a Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégiumának azért, hogy felkarolta kutatási elképzeléseinket és anyagilag is támogatta azok megvalósítását.